

Bogusława Wawrzykowska

"Odkrywanie przeszłości" - stała wystawa archeologiczna w Muzeum Okręgowym w Toruniu - Dom Eskenów

Rocznik Toruński 27, 203-209

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

„Odkrywanie przeszłości” – stała wystawa
 archeologiczna w Muzeum Okręgowym
 w Toruniu – Dom Eskenów

Bogusława Wawrzykowska

Wystawa ta jest trzecią z kolei stałą ekspozycją zorganizowaną przez Oddział Archeologii toruńskiego muzeum. Otwarto ją w maju 1999 r., po długoletniej przerwie spowodowanej przebudową wewnątrz i zmianą funkcji pomieszczeń w budynkach muzealnych przy ul. Ciasnej i Laziennej. Wystawa przedstawia, zgodnie z aktualnym stanem wiedzy, historię osadnictwa od schyłku starszej epoki kamienia (XI–IX tysiąclecie p.n.e.) do połowy XIII w. na obszarze obejmującym ziemię chełmińską, dobrzyńską, południe Pomorza Gdańskiego, Pałuki i północną część Kujaw. W przybliżeniu obszar ten pokrywa się z granicami województwa kujawsko-pomorskiego.

Wśród 1800 eksponatów prezentowanych na sali ekspozycyjnej zdecydowaną większość stanowią oryginalne zabytki, z których część (odkrytych ostatnio) pokazana jest po raz pierwszy. Obok nich znajdują się tutaj rekonstrukcje, makiety, modele i manekiny pozwalające zrozumieć funkcję poszczególnych przedmiotów, sposoby ich wytwarzania i użytkowania. Oprawa plastyczna, przez wprowadzenie elementów scenografii i akcentów graficznych oraz oszczędne operowanie kolorem, stanowi nierozzerwalną całość z merytoryczną warstwą ekspozycji.

Wystawa składa się z dziewięciu części ilustrujących najważniejsze etapy w kształtowaniu się najstarszego osadnictwa. Ukazuje zmiany w trybie życia, sposobach gospodarowania (nowe zajęcia i surowce, nowe narzędzia, broń i przedmioty codziennego użytku) i w świecie wierzeń czytelnych, przede wszystkim w obrządku pogrzebowym.

W części pierwszej – „Łowcy reniferów” – przedstawiono tryb życia i gospodarkę pierwszych mieszkańców naszego regionu, którzy przybyli tutaj w końcu starszej epoki kamienia (XI–IX tysiąclecie p.n.e.), po wycofaniu się lodowca do Skandynawii. Głównym akcentem plastycznym umieszczonym pośrodku sali jest wydma z leżącymi na niej krzemieniami, ilustrująca zarówno

jeden z elementów krajobrazu polodowcowego jak i obecny wygląd pozostałości obozowisk z tego okresu. Na jej tle, obok zdjęcia stada reniferów w tundrze, eksponowane są rekonstrukcje broni myśliwskiej (łuku i strzały, miotacza strzał i procy) mówiące o podstawowym zajęciu – łowiectwie. Makieta, z rekonstrukcją szałasów, pokazuje jak wyglądały sezonowe obozowiska, które zakładano wędrując w poszukiwaniu zwierzyny. W gablocie, obok oryginalnych zabytków – narzędzi służących do obróbki skór, kości, poroża i drewna oraz grotów strzał z krzemienia pochodzących z wielkiego kompleksu obozowisk odkrytego w Toruniu-Rudaku – przedstawiono także współczesną rekonstrukcję kolejnych etapów obróbki krzemienia.

W część drugą – „Myśliwi, rybacy i zbieracze” – wprowadza rekonstrukcja szałas (w skali 1:5) wykonana na podstawie badań niedawno odkrytego w Mszanie koło Brodnicy obozowiska i cmentarzyska ze środkowej epoki kamienia – mezolitu. Od mezolitu (VIII-VI tysiąclecie p.n.e.), w wyniku postępującego ocieplenia klimatu, zmieniał się świat roślin i zwierząt, z wytapiających się brył lodu powstały jeziora. Mieszkańcy naszego regionu polowali teraz na faunę leśną (zimnolubne renifery wywędrowały na północ Europy). Do polowań nadal używano łuków, ale strzały do nich miały zróżnicowane, w zależności od przeznaczenia, zakończenia i były bardziej skuteczne. Rekonstrukcje różnych typów strzał można zobaczyć w gablocie, w której prezentowane są krzemienne narzędzia i brojniki do strzał pochodzące z obozowisk z Torunia, Grębocina i Rzęczkowa. Dzięki wynalezieniu łodzi i wiosła wzrosła znacznie rola rybolówstwa. Na planszy, obok rysunków sieci z łyka i wiosła, umieszczono rekonstrukcje harpunów do polowania na ryby. Tę część zamyka zdjęcie jednego z grobów odkrytych na cmentarzysku w Mszanie, z najstarszymi znanymi pochówkami na ziemiach polskich. Zmarłego pochowano w komorze grobowej o drewnianej konstrukcji, a zwłoki posypano czerwonym barwnikiem – ochrą – symbolem życia. W grobie znaleziono fragmenty naszyjnika z siekaczy zwierząt.

Część trzecia – „Rolnicy i hodowcy” – przedstawia kolejny etap rozwoju osadnictwa przypadający na młodszą epokę kamienia – neolit (VI – koniec III tysiąclecia p.n.e.). Około połowy VI tysiąclecia p.n.e. na tereny Kujaw i ziemi chełmińskiej dotarły plemiona znające uprawę roli i chów zwierząt. Nowe sposoby gospodarowania spowodowały przejście na bardziej osiadły tryb życia i wpłynęły na rozwój trwalszego budownictwa – drewnianego. Różne typy domów przedstawiają: makieta „długich domów” wykonana na podstawie wyników badań osady kultury lendzielskiej w Brześciu Kujawskim i rekonstrukcja fragmentu chaty o ścianach wplecionych z wikliny i polepionych gliną. W tej ostatniej zagospodarowano wnętrze przez zgromadzenie eksponatów ilustrujących nowe zajęcia jej mieszkańców. Można tu zobaczyć jak wyglądała produkcja siekier i toporów kamiennych (gładzenie i wiercenie otworów), na które

było ogromne zapotrzebowanie ze względu na rozwój budownictwa i karczunek lasów pod pola uprawne. W naczyniach glinianych i pojemnikach plecionkowych znajdują się ziarna uprawianych wtedy roślin, obok rekonstrukcji narzędzi związanych z rolnictwem (motyka rogowa i sierp z krzemiennymi wkładkami), są tu też kamienne żarna z rozcieraczami do wyrobu mąki. Kolejne eksponaty związane są z przygotowaniem nici do tkania materiałów. Pokazane są tutaj podstawowe surowce: len i runo owcze, z których po odpowiedniej obróbce skręcano nici za pomocą wrzeciona. Obok chaty umieszczono rekonstrukcję krosien pionowych z utkany fragmentem materiału. O ożywionych kontaktach międzyplemiennych i istnieniu wymiany towarowej świadczą liczne znalezione narzędzi krzemiennych wykonanych z surowców występujących na terenach znacznie oddalonych od naszego regionu. Miejsce ich pochodzenia przedstawia mapa, natomiast w gablocie wyeksponowano wyroby z różnych gatunków krzemienia. Nową zdobyczą była umiejętność lepienia i wypalania naczyń glinianych – na wystawie prezentowany jest bogaty wybór ceramiki kultur neolitycznych pochodzącej z osad z Kujaw i ziemi chełmińskiej.

Jednym z elementów skomplikowanego świata wierzeń jest obrządek pogrzebowy. Eksponowane zdjęcia ilustrują różne formy grobów, w których zmarłych chowano niespalonych, a w gablocie umieszczono dary grobowe: naczynia gliniane, ozdoby kościane i z miedzi, pierwszego metalu, który pojawił się na ziemiach polskich w neolicie.

W części czwartej, zatytułowanej „Początki epoki brązu” (koniec III – początek II tysiąclecia p.n.e.), prezentowane są pierwsze przedmioty (ozdoby, siekiery i broń) z nowego metalu – brązu, które pojawiły się w tym czasie na Kujawach, ziemi chełmińskiej i na Pomorzu Gdańskim. Nowy surowiec stopniowo wypierał używane do tej pory kamień i krzemień. Zapotrzebowanie na surowce do wyrobu brązu i gotowe przedmioty ożywiły szlaki handlowe, łącząc południową i zachodnią Europę z północnym wybrzeżem Bałtyku. Szlakami tymi rozprzestrzeniły się z południa Europy nowe idee, które w rozwiniętej epoce brązu doprowadziły do ważnych przemian w sferze kultury duchowej, materialnej i społecznej w Europie Środkowej.

Część piąta – „Epoka brązu i początki epoki żelaza” (połowa II tysiąclecia – III/II w. p.n.e.), poświęcona jest wielkiemu kompleksowi kulturowemu, który wykształcił się w wyniku przemian zapoczątkowanych w początkach epoki brązu. Ziemię naszego regionu znalazły się także w jego zasięgu. Na niespotykaną dotychczas skalę nastąpił rozwój osadnictwa i gospodarki spowodowany upowszechnieniem metalurgii brązu i później żelaza. Zakładano wielkie osady, a od VII w. p.n.e. także osady obronne – grody, z których najbardziej znany jest Biskupin na Pałukach. Na ziemi chełmińskiej odkryto je w Kamieńcu, Gzinie i Boguszewie. W tę część wystawy wprowadza makieta i zdjęcie lotnicze grodu w Biskupinie oraz zdjęcia detali konstrukcyjnych wału grodu w Boguszewie.

1. Rekonstrukcje grobów ciałopalnych: jamowego (z prawej) i skrzynkowego z urnami twarzowymi. Wczesna epoka żelaza, 700–500 lat p.n.e.

Fot. B. Swobodzińska

W Kamieńcu gród został zniszczony przez Scytów; na prezentowanym zdjęciu, wykonanym w trakcie badań wykopaliskowych, widoczne są resztki spalonej bramy, w której wnętrzu znaleziono grotę strzał scytyjskich. Na podestach i w gablotach pokazano szeroki wybór narzędzi, przedmiotów codziennego użytku, naczyń glinianych, broni i ozdób, świadczący o rozmachu, z jakim rozwijały się różne dziedziny gospodarki. Wysoki poziom wykonanych przedmiotów wskazuje na wyodrębnienie się grup wyspecjalizowanych wytwórców. Wielka ilość produkowanych na miejscu lub sprowadzanych ozdób świadczyć może o wysoko rozwiniętym poczuciu estetyki. Jak noszono niektóre ozdoby, pokazano na kobiecym manekinie.

Rozkwitowi gospodarki towarzyszyły zmiany w kulturze duchowej, których efektem było powszechne stosowanie obrządku ciałopalenia. Na wystawie eksponowane są rekonstrukcje różnych typów grobów, wśród nich grób skrzynkowy z urnami twarzowymi. Najbardziej efektowne urny twarzowe umieszczono w osobnej gablocie.

Część szósta – „Czas Celtów” (II-I w. p.n.e.) otwiera model dymarek i rysunek przedstawiający proces wytopu żelaza. Upowszechnienie metalurgii żelaza, poznanie nowych technik obróbki, jak hartowanie, zgrzewanie i wytrawianie, ówczesni mieszkańcy dorzecza Odry i Wisły zawdzięczają Celtom, którzy odegrali wielką rolę cywilizacyjną w rozwoju Europy. Z żelaza wyrabiano masowo broń (miecze, okucia tarczy, groty włóczni), narzędzia rolnicze i nowe typy ozdób, m.in. zapinki pełniące funkcję współczesnych agrafek. W pierwszej gablocie prezentowane są wyroby lokalne z żelaza i brązu z ziemi chełmińskiej i Kujaw, w drugiej importy z terenów Czech, Moraw, zza Odry i z Bornholmu, co wskazuje na ożywioną wymianę handlową między różnymi częściami Europy. Rekonstrukcję ubioru oraz uzbrojenia wojownika z I w. p.n.e. przedstawiono na manekinie.

Zmarłych nadal chowano spalonych, ale – pod wpływem Celtów – oprócz dotychczasowych darów do grobów wkładano także broń, często rytualnie zniszczoną. Przykładem takiego pochówku jest rekonstrukcja grobu popielnicowego z wielkiego cmentarzyska w Podwiesku na ziemi chełmińskiej.

W część siódmą – „Czas Rzymian” (I-IV w. n.e.) wprowadza rekonstrukcja fragmentu chaty o konstrukcji sumikowo-łątkowej. W środku umieszczono manekin kobiecy ubrany w strój zrekonstruowany na podstawie odkryć archeologicznych z ozdobami typowymi dla tego okresu. Wnętrze chaty zagospodarowano przedmiotami codziennego użytku, sprzętami domowymi (rekonstrukcje), narzędziami i naczyniami. Znajduje się tu wynalazek celtycki – żarna rotacyjne, które teraz stały się powszechne. Prezentowane w tej części wystawy zabytki świadczą o wysoko wyspecjalizowanej gospodarce, która rozwijała się nieprzerwanie od II w. p.n.e. W pierwszym wieku naszej ery oddziaływania celtyckie na tereny ziem polskich zostały zastąpione wpływami cywilizacji rzymskiej. Rzymianie przejęli kontrolę nad szlakiem bursztynowym, który prowadził także przez Kujawy i ziemię chełmińską. Przebieg dalekosieżnych szlaków handlowych przedstawiono na mapie Europy, w gablocie pokazano zabytki importowane na nasze tereny (m.in. naczynia typu terra sigillata, fragmenty brązowej misy, lampka oliwna, paciorki szklane i monety).

W obrządku pogrzebowym zaobserwowano różnice w sposobie chowania zmarłych między Kujawami a ziemią chełmińską i Pomorzem Gdańskim. Na Kujawach dominowały pochówki ciałopalne, a do bogato wyposażonych grobów, niekiedy w przedmioty importowane z terenów imperium rzymskiego, nadal wkładano broń. Na ziemi chełmińskiej i Pomorzu Gdańskim wzrosła ilość pochówków szkieletowych. W wyposażeniu grobów zabrakło broni, za to w dużej liczbie występowały części stroju i ozdoby – często srebrne, rzadziej złote. Na wystawie pokazano rekonstrukcje obu typów grobów – ciałopalny z Lachmirowic na Kujawach i szkieletowy z Linowa z ziemi chełmińskiej.

2. Rekonstrukcja fragmentu wnętrza chaty, II wiek n.e.
Fot. B. Swobodzińska

W części ósmej – „Czas wędrówek ludów” (IV–VI w. n.e.) zaprezentowano kilka ozdób i monet pochodzących z naszego regionu. Skromna liczba znalezisk potwierdza załamanie się osadnictwa i prawie całkowite wyludnienie spowodowane wielkimi migracjami i przesunięciami ludności w całej Europie. Wydarzenia te zostały zapoczątkowane pod koniec IV w. n.e. przez Hunów, którzy rozbili państwo gockie nad Morzem Czarnym, a skończyły się upadkiem cesarstwa rzymskiego, przerwaniem szlaków handlowych i rozpadem wspólnoty kulturowej, która istniała w Europie Środkowej między II w. p.n.e. a IV w. n.e.

W ostatnią, dziewiątą część wystawy zatytułowanej „Od plemion słowiańskich do Polski Piastów” (VI/VII – połowa XIII w.) wprowadza graficznie przedstawiony schemat podziału Słowian na grupy językowe oraz mapa zasięgu państwa polskiego około 1000 r. Na tereny ziemi chełmińskiej, dobrzyńskiej i Pomorza Wschodniego osadnictwo słowiańskie wkracza w VII w., zajmując stopniowo coraz większe obszary. Kolejne etapy zasiedlenia ilustrują mapy opracowane na podstawie badań archeologicznych. Umieszczona makieta po-

kazuje jak wyglądał gród słowiański w XII w. Zdjęcie prezentuje zachowane pozostałości grodów wczesnośredniowiecznych w Nawrze i Rzęczkowie. Wraz z intensyfikacją osadnictwa rozwijała się gospodarka, likwidując regres powstały w wyniku wędrówek ludów. Mieszkańcy osad otwartych zajmowali się rolnictwem, hodowlą i rękodzielnictwem, z którego z czasem wyodrębniły się różne dziedziny rzemiosła. Na tle rysunku wsi wczesnośredniowiecznej, w gablotach prezentowane są zabytki ilustrujące rybolówstwo, rolnictwo, tkactwo, rogowiarstwo i obróbkę żelaza, a na podeście – garncarstwo. W osobnej gablocie można zobaczyć bogaty wybór ozdób, zabawki i pisanki. Wiele ozdób pochodzi z grobów – mimo wprowadzenia chrześcijaństwa zwyczaj dawania zmarłym darów utrzymywał się dość długo. Pod wpływem religii zmienił się obrządek pogrzebowy, zmarłych chowano niespalonych. W witrynie umieszczono militaria (miecze, topory, groty włóczni) i przedmioty związane z uzbrojeniem (podkowy, wędzidła i ostrogi). Po włączeniu naszego regionu do państwa polskiego ważniejsze grody stały się siedzibami administracji państwowej i kościelnej, np. Kruszwica na Kujawach i Kąldus (Chełmno) na ziemi chełmińskiej. Podział administracyjny i kościelny w 1. połowie XIII w. przedstawiony został na mapie. Obok mapy znajdują się zdjęcia dwóch tympanonów z kościoła w Strzelnie i plan odkrytej ostatnio bazyliki w Kąldusie jako przykłady murowanej architektury romańskiej. Zabytki prezentowane w ostatniej gablocie związane są z wprowadzeniem pieniądza jako środka płatniczego i ze szlakami handlowymi. Są tu monety polskie, bizantyjskie, zachodnioeuropejskie i przedmioty importowane, m.in. misa brązowa.

Wystawa „Odkrywanie przeszłości” otrzymała w 2000 r. wyróżnienie w kategorii wystaw archeologicznych w ogólnopolskim konkursie „Muzealne Wydarzenie Roku”.